

Müslüman Dünyada Hangi Devlet Düzeni Hâkim?*

Hasan Yücel Başdemir

Doç. Dr. | Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Bugünün dünyasında kabul gören ve işlevsel olan siyasi sistem demokrasidir. Demokrasi, siyasi eşitliğe dayanır, yani vatandaşlar arasında yönetimde söz sahibi olma konusunda fark ve ayrıcalık yoktur. Tarih boyunca tüm yönetim biçimlerini tanımlayan bu türden özellikler vardır.

Yönetim biçimleri ile ilgili ilk analitik bilgileri Aristoteles, Politika kitabında yazdı. O, altı tür yönetim biçiminden bahsetti. Bunları diktatörlük, krallık, oligarşi, aristokrasi, demokrasi ve orta sınıf iktidarı şeklinde belirledi. Bu yönetim biçimleri taşıdıkları özelliklere göre ayrılır. Bu özellikler ise niceliksel ve nitelikseldir. Niceliksel ayırım, yöneten kişilerin sayısıdır. Eğer bir ülke, tek kişi ile yönetiliyorsa buna krallık ya da diktatörlük adı verilir. Krallık ve diktatörlük birbirinden niteliklerle ayrılır. Eğer kral, belirli kuralara bağlı olarak hareket ediyor ve bireylere baskı yapmıyorsa ona diktatör denmez. Diktatörler keyfidir, hakları tanımaz.

* "Müslüman Dünyada Hangi Devlet Düzeni Hakim?", 11.08.2015; "Mursi'nin İdam Kararının Ardında Yatan Gerçek I-II", 21-28.08.2015 *Yeni Söz Gazetesi*

Bu sınıflamaları uzun uzun anlatmaya gerek yok. Bugün için temel sorun, Müslüman dünyada genel olarak hangi yönetim biçimlerinin hâkim olduğudur. Görünürde üç yönetim şeklinin hâkim olduğu söylenebilir. Birincisi, diktatörlüklerdir. İkincisi, krallıklardır. Üçüncüsü ise demokrasilerdir. Diktatörlükler keyfi, kuralsız ve bir kişinin idaresine dayanan yönetimlerdir. Vatandaşların yönetimde söz hakkı olmadığı gibi bireysel, siyasi ve ekonomik özgürlüklerden de mahrumdurlar. Irak'ta Saddam'ın, Tunus'ta Zeynelabidin'in, Libya'da Kaddafi'nin ve Mısır'da Hüsnü Mübarek'in iktidardan düşmesinden sonra bugün diktatöryel yönetimler, Suriye'de ve bazı Türki Cumhuriyetlerde hala devam ediyor.

Krallıklar, kısmen daha esnektir. Siyasi haklar konusunda diktatörlerden farkları olmamakla birlikte bazı bireysel ve ekonomik haklara kısmi riayet vardır. Müslüman dünyadaki krallıkların tipik örnekleri, Suudi Arabistan, Ürdün ve Fas'ta görülür. Türkiye, Malezya, Pakistan, Afganistan, Bangladeş ve İran gibi ülkelerde ise demokratik yönetimle vardır. Bunlar arasında İran'ın özel bir yeri olduğunu hatırlatmak gerekir. İran demokrasisi, dinsel vesayet altındadır; bu yüzden bu yönetime, teokratik demokrasi denebilir. Farklı vesayet biçimleri aslında diğer demokrasilerde de nispeten vardır. Örneğin, Pakistan ve Afganistan'da şiddet gruplarının ülke demokrasisi üzerinde vesayetleri vardır.

Daha genel bakıldığında Müslüman dünyadaki tüm yönetimler, kendilerini demokrasi olarak tanıtır. Beşer Esad, birkaç yıl önce "başkanlık" seçimini yüzde doksanlarla kazandığını ilan etmişti. Akli başında insanlar, yüzde doksanla kazanılan bir seçimin normal ve demokratik olmadığını iyi bilir.

Mısır, fıkralara yansiyacak kadar komik bir demokrasiye sahiptir: Bu demokraside her seçmene üstünde adı yazan oy pusulaları verilir, oylar açıktan kullanılır ve sayımlar gizli yapılır. Fıkra şöyledir: Bir Türk Mısırlı bir kadınla evlenir ve vatandaşlık hakkı kazanır. Oy günü İhvan-ı Müslimin'den bir arkadaşı ile oy kullanmaya gider. Her iki arkadaş oylarını kullandıktan sonra geri dönerken Türk, Mısırlı arkadaşına hangi partiye oy verdiğini sorar. Arkadaşı bir anda buz kesilir ve Mübarek'e verdiğini söyler ve Türk'e sorar. Yoksa sen İhvan'a mı verdin? Türk evet deyince Mısırlı arkadaşını kolundan tuttuğu gibi sandık başına tekrar geri getirir ve sandık başkanına arkadaşının yanlış partiye oy verdiğini söyler. Sandık başkanı, Türkü gözüyle sert bir şekilde süzdükten sonra "Tamam endişelenmene gerek yok, ben senden sonra bu hatayı düzeltmiştim, bir daha olmasın" der.

Tüm bu farklı görünen yönetim tarzlarına rağmen Müslüman dünyada iktidarlar arasında önemli bir benzerlik vardır. Genel olarak hâkim olan yö-

netim biçimi demokrasi, diktatörlük ya da krallık değildir. Bu yönetimler, belirgin şekilde oligarşi özelliği gösterir. Oligarşi, genel anlamıyla mülkiyet sistemine dayanan yönetim şeklidir. Zengin olan aile veya gruplar, zenginliklerini artırmak için yönetimdedirler. Birkaç aile yönetimde yetki sahibidir ve onlar aynı zamanda ülkenin bütün ticari faaliyetlerini kontrol edeler.

Müslüman ülkelerin neredeyse tamamında oligarşi vardır. Oligarşinin varlığını besleyen en temel neden, devletçiliktir. Müslüman ülkelerin neredeyse tamamında devlet sermayesi hâkimdir. Ahbap-çavuş kapitalizmi veya devlet kapitalizmi gibi isimlerle anılan bu sistemde devletin tek amacı, ticari faaliyetleri ailelerin elinde tutmaktır. Bu nedenle serbest ithalat ve ihracata izin verilmez. Bu aileler içinde de bir hiyerarşi vardır. Genelde kazançlı olan sektörleri beş ile on arası aile kontrol eder; daha düşük karlı sektörleri de bu ailelerin onayını almış başka aileler kontrol eder. Ancak bu sayının artmasına hiçbir zaman izin verilmez.

Bu oligarşinin tipik örneği, Suriye'dedir. Esad ailesi başta olmak üzere çoğu Nusayri ve Yezidi, birkaçı da Sünni olan aileler ülkeyi yönetir. Aslında bir yönetim yoktur ortada. Vatandaşların hakları, kanuna bağlılık, ülke güvenliği gibi endişeler yerine sadece iktidarı koruma çabası hâkimdir. Kamu otoritesi, merkezdeki beş ailenin ticari ilişkilerini organize etmek için kullanılır. Beyaz eşyayı, arabayı, bilgisayarı, temizlik ve bakım malzemelerini, gıdayı ve ilacı bu aileler pazarlar. Onların dışında kimsenin büyük ticari faaliyete girmesine izin verilmez. Halkın sınırlı bir zenginliğe erişmesine izin verilir. Zaten bu sistemden de çok fazla zengin çıkamaz. Türki cumhuriyetlerin çoğunda da bu yapı vardır ve bu ülkeleri beş-on aile yönetir; buralarda fırsat eşitliği gibi hiçbir siyasi ilke geçerli değildir.

Diğer tipik örnek, Fas ve Ürdün'dedir. Bu iki ülke krallar tarafından yönetilir. Bu krallar, İngiltere veya Hollanda kraliyet ailesi gibi sembolik değildir. Ülkede tek söz sahibi siyasi güçtür. Siyasetçiler, icraatlarının tamamında kralın onayını almak zorundadır. Bu iki ülkenin de ticari hayatı beş-on ailenin elindedir. Mısır'da durum biraz farklı, ama nihayetinde orada da geniş tabanlı bir oligarşi vardır. Bunu daha önceki bir yazımda anlatmıştım.

Suudi Arabistan'da durum aynıdır. Geniş Suud ailesi, hem yüksek devlet bürokrasisini hem de ticari faaliyetleri kendi elinde tutar. Rekabeti ve para kazanmaya yönelik faaliyetleri sınırlandırır ve kontrol altında tutar.

Kısmen demokrasinin geliştiği Malezya, Endonezya, Türkiye gibi ülkelerde de durum, diğerleri kadar vahim olmasa da iç açıcı değildir. Bu ülkelerde hala devlet en büyük işverendir ve siyaset bir zenginleşme aracı olarak kul-

lanılır. İran'da velayet-i fakih vesayeti yanında kamu malı vesayeti de vardır. Ayrıca çoğunluk demokrasisi de azınlık haklarını korumadığı için bir tür oligarşidir. Müslüman dünyada bu yönde bir liberal demokrasi gelişmemektedir. Devletçilik, bu gelişmenin önüne geçmektedir.

Müslüman dünyada bu tür oligarşik düzenlerin olması, kamunun meşruiyetini ve gücünü zayıflatmakta, siyaset geleneğinin oluşması ve kanun hâkimiyetinin yerleşmesi mümkün olmamaktadır. Bu oligarşiler, Müslüman dünyadaki her türlü istikrarsızlıkların nedenidir. Otoritenin zayıflığı IŞİD, Boko Haram, el-Kaide, Taliban hatta PKK gibi marjinalize olmuş terör ve suç örgütlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu açıdan Müslüman dünyanın temel siyasi sorunu, oligarşi ve bunun neden olduğu otorite boşluğudur.

Mursi'nin İdam Kararının Ardında Yatan Gerçek

Aslında tek bir yazıya sığmayacak kadar uzun bir hikâye bu! Belki Türkiye'de hiç anlatılmayan belki de çok az anlatılan ya da yanlış insanlar tarafından yanlış kelimelerle anlatıldığı için hiç etkileyici gelmeyen, kötü adamların hep kahramanları öldürdüğü acıklı ve melankolik bir hikâye. Hikâyeyi baştan anlatmak mümkün değil. O zaman kendi zamanımdan başlamak en doğrusu.

Afganistan işgaline yetişememiş 80 kuşağının, Müslüman dünya için yaşadığı ilk büyük sarsıntı Cezayir'deki 1990 yerel seçimleri ve 1991 genel seçimleri olmuştu. İslami Selamet Cephesi (FİS) Abbas Medeni önderliğinde seçimlere girmiş ve ilk seçimden yüzde 54 oy oranıyla galip çıkmıştı. Seçimlerle birlikte dünya medyasında büyük bir kara propaganda başladı.

Haberler şöyle idi: Cezayir'de seçimleri, ülkeye şeriat getirmek isteyen FİS kazandı. Seçimlerin galibi FİS taraftarları sokaklarda insanların yüzüne kelepçe atıyor; erkekleri sakal bırakmaya, kadınları örtünmeye zorluyor ve çubukların ucuna takılmış jiletlerle dekolte giyinen kadınların açık bedenlerini çiziyor.

Günlerce bu tür haberler yapıldı. Gezi sürecinde ortaya atılan yalanlar bunların yanında çok masum, ama zihniyetin aynı olduğundan kuşku duymaya gerek yok. Derken süreç, daha kötü bir noktaya geldi ve FİS taraftarlarının, Cezayir'in kırsal kesiminde insanları baltalarla kestikleri haberleri bütün dünya basınında yer almaya başladı. Basının iddialarına göre seçimi kazanan bir parti, kendisine oy verenleri vahşice kesiyordu.

O dönemde Türkiye'den ATV'nin meşhur savaş muhabirlerinden biri, olayları yerinde görüntülemek üzere Cezayir'e gitmiştir. Bu muhabir, vahşice öl-

dürülmüş insanların bulunduğu ve cesetlerden dumanların çıktığı bir ortamda FİS'in insanları nasıl öldürdüğünü sesi titreyerek anlatıyordu. Yüreği kan ağlayanlar kendisine şu soruyu soruyordu: Vahşi (!) insanların yakınlarda olduğu bu mekânda muhabir kardeşimizin acaba can güvenliği var mıydı?

Elbette vardı çünkü olaylar tamamen kurgu idi ve cinayetleri işleyenler, seçimi kazananlar değildi, aksine seçimi kaybeden; Cezayir sermayesini elinde bulunduran ve Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni (FLN) maşa olarak kullanan ordu mensuplarıydı. Cinayetleri, daha önce toplu katliamlara katılmış katillerden oluşan profesyonel rejim muhafızları işliyordu. İlk serbest seçimleri kaybetmiş olmanın sarsıntısını üzerinden atamayanlar, eskiden beri sahip oldukları vahşi kontrol mekanizmalarını devreye sokmuşlardı. Elbette uluslararası medyanın desteği olmadan tek başına bunu yapmaları mümkün değildi. Olaylar, kaçınılmaz olarak dini temelli bir şiddet örgütü de (GİA) ortaya çıkarmıştı. İç savaş, 2000 yılına kadar devam etti; olaylarda yüz bine yakın kişi hayatını kaybetti.

Cezayir bu olanlardan büyük ders çıkardı. O günden beri ülkede hem dindar-muhafazakârlar hem de seküleristler siyasi konularda daha temkinli ve tedbirli. Aynı olayları bir daha yaşamak istemiyorlar. Bu nedenle Arap Baharı, kaynağa en yakın yer olmasına rağmen Cezayir'i etkilemedi, ancak 1993'ten beri, ülkede siyasi kültürün yavaş da olsa ilerlediği bir gerçek. Bugün Cezayir halkı, demokrasiye geçiş için sessizce komşularını izliyor ve kan dökülmeden sıranın kendisine gelmesini bekliyor.

Aynı senaryo, Müslüman dünyanın farklı yerlerinde 1990'dan beri (elbette öncesi de var) farklı dozajlarda yaşanmaya devam ediyor. Türk televizyonları o zamanlar Cezayir olaylarına çok fazla yer vermişti, çünkü 1991 seçimlerinde Refah Partisi ve MHP ittifakı yüzde 17 oy almış ve 62 milletvekili ile parlamentoya girmişti. Bu haberler, Türk seçmenine bir gözdağıydı.

Peki, bu olayların arkasında ne vardı? İrtica tehdidi mi? Eğer çok fazla siyasi analiz yapamıyorsanız bu sorunun cevabı "Evet" olacak. Her ne zaman Müslüman dünyada yaşanan siyasi olayların nedeninin dini olduğu her söylense içimi garip bir burukluk sarar çünkü bu bakış, senaristlerin-hikâyecilerin işini kolaylaştırıyor. Yanlış teşhis, filmin-hikâyenin sonunu kestirmeyi de engelliyor. Böylece hikâyecinin malzemesi bir türlü tükenmiyor; anlatı, bazıları için romantizm ve heyecan bazıları içinse korku içinde uzayıp gidiyor. Herkes nefesini tutup bilinmeyen sonu bekliyor.

Oysa senaryonun konusu din değil. Belki tek bir konu da yok ama din, hiç de sanıldığı kadar önemli değil, sadece "dinsellik yanılışı", serüveni uzat-

sın diye öne çıkartılan zihin çeldirici bir tema. Ana konulardan biri, iktidarı kontrol etmek ve yönlendirmek. Konuya böyle bakıldığında aslında durumun, siyasi kültürün gelişmediği, meşru iktidarların kurulamadığı tüm ülkelerde yaşanan ortak bir sorun olduğu anlaşılıyor. Kontrol edilmek istene güce göre temalar değişebiliyor. Bu temalar başka bir yazını konusu.

Bu uzun giriş, Mısır'da olup biteni anlamak için bize iyi bir malzeme verecek. Haziran 2013'teki darbeyle tutuklanan Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi, geçen hafta hapisten kaçanlara yardım etmekle yargılandığı davada idam cezasına çarptırıldı. Elbette başka suçlamalar ve yüzlerce idam kararı da var. Bu olayların gerçek nedeni ne?

Mısır'da olup bitenin dinle ilgisi yok. Din bir tema bile değil. Çünkü darbeyi yapanların da, idam kararı verenlerin de, idamı onaylayan müftünün de dinle bir sorunu yok. Ama bunların ortak bir özelliği var: Mısır'ın ticari hayatının yüzde 65'ini ellerinde bulundurmaları. Mısır'ın etnik ve mezhepsel yapısını, ticari hayatını, İhvan'ın zaten var olan alternatif iktidarını ve diğer ilginç ayrıntıları gelecek haftaya bırakıyorum.

Mısır halkı arasında etnik, dinsel, kültürel ve mezhepsel açıdan derin farklılıklar yok. Daha da temelde bu unsurlar ülke siyaseti üzerinde belirleyici değil. Libya'daki kabile faktörü; Suriye, Irak ve Yemen'deki mezhepsel farklılıklar Mısır'da etkili değil; büyük oranda homojen bir kültür hâkim.

Mısır'da yaşanan tüm olayların kilit noktasını ordu oluşturuyor. Mısır ordusundaki yapı Türkiye'den çok farklı. Ordu rejimi koruyor ama bu rejim, seküler bir ideolojik içeriğe sahip değil; hatta orduda dini hassasiyetlerin yüksel olduğu söylenebilir. Mısır rejimi, ülkenin ekonomik kaynaklarının paylaşımı üzerine kurulu ve ordunun koruduğu şey de belirli ellerde toplanmış olan sermaye.

Rejimin şeffaf olmaması nedeniyle istatistikleri çıkarılamayan Mısır sermayesinin yaklaşık yüzde kırkının askeri bürokrasinin elinde bulunduğu tahmin ediliyor. Yüksek bürokratlar, büyük sanayi kuruluşlarını bazı petrol ve doğal gaz yataklarını işletiyor. Orta ve düşük ölçekli sanayi ve ticaret ile konut sektörü daha düşük bürokratların elinde. Benzin istasyonlarının işletmesi büyük oranda ordu mensuplarının elinde. Sisi darbe yapmadan önce yaşanan yakıt sıkıntısının temelinde de bu vardı. Ordu mensupları, akaryakıt satışını durdurarak darbeye zemin hazırlamaya çalışmıştı.

Mısır ekonomisi uzunca süre tamamen devletçi oldu. 1970'lerden sonra piyasa ekonomisinin gelişmesi için çalışmalar yapıldıysa da bu süreç, daha vahim bir durumu ortaya çıkardı ve bürokratların, özellikle de askeri bürok-

rasinin ekonomik hayat üzerindeki etkisi arttı. Sermaye sivilleşemedi ve bir ahbap-çavuş (devlet) kapitalizmi ortaya çıktı.

Mısır'daki devlet kapitalizmi eski Libya ya da Azerbaycan'daki kadar sert değil. Sermaye sınırlı sayıda ailenin elinde bulunmuyor. Daha çok yüksek bürokrasiden aşağıya doğru sıralanan bir sermaye dağılımı var. Ticari hayat verimli değil ve zenginlik ortaya çıkmıyor. Bu yapı, sermayenin halka yayılmasını ve rekabetçi bir piyasa oluşmasını engelliyor. Milyonlarca kişi, yolsuzluk içinde ve Kahire'nin mezarlıklarında yaşıyor.

Bazı yorumcular, Mısır'da ve başka birçok üçüncü dünya ülkesindeki orduların "Batı" sermayesini korumak ve kollamakla meşgul olduğunu; sandığı gibi piyasa sisteminin demokrasiyi geliştirmediğini iddia ediyorlar. Uluslararası sermaye, korumacı bir piyasada risksiz bir şekilde var olmayı arzu edebilir ve onlar için Mısır iyi bir fırsat olabilir. Ama bu, genel olarak hatalı bir okuma. Uluslararası sermayenin Mısır'da darbecileri destekliyor olması, demokrasi ve piyasa sistemi arasındaki doğrusal ilişkiyi inkâr etmeyi gerektirmez. Çünkü demokrasi, mülkiyet sisteminin gelişmesi demektir ve Mısır bürokrasisi, rekabet koşullarına girmek istemiyor. Mısır darbesinin ve Mursi'nin idam kararının arkasında yatan temel neden de bu.

Uluslararası sermaye açısından şöyle bir durumun olduğu açık: Sermayenin devlet kontrolü altında olması, bireylerin kabiliyetlerini en üst seviyede kullanarak üretim mekanizmalarının içine girmesine neden olur. Bu koşul, zenginlik için yeterli olmayabilir ama ön koşul gibi görünüyor. Komuta ekonomileri, bireylerin piyasada adil ve rekabete dayalı olarak ticari hayatı girmesini engeller. Pazardaki rekabetin düşmesi ise bir şekilde pazara girmeyi başarmış olanları, avantajlı hale getirir. Sermaye çevreleri Mısır gibi ülkelerde bu fırsatı (!) değerlendirmek için çalışır ama onlar, Mısır'da olup biten hikâyenin tamamını kontrol edebilecek gücü sahip değil. Mısır'ın ekonomik yapısındaki sermayedarlar, servetlerinin meşru sahipleri değildir. Bu nedenle sahip oldukları şeylerin meşruiyetini başka yerlerde ararlar. Özellikle alternatif yatırımlara, kendi kontrolleri dışında pazara mal girişine karşı sert tedbirler alırlar.

Mısır ekonomisinin bu yapısının dışında ekonomik faaliyetlere girişmek için ya devletin onay verdiği yabancı yatırımlar ya da İhvan ile çalışmanız gerekir. Burada kilit nokta İhvan'dır. Mısır'da İhvan, kendi ekonomik faaliyetlerini oluşturmuştur. Hastaneleri, okulları, aşhaneleriyle İhvan, Mısır halkını temsil etmektedir. İhvan bir anlamda Mısır'da ikinci alternatif hükümet konumundadır ve toplumsal gücü kadar önemli ekonomik gücü de vardır.

Devlet üzerinden ticaret yapamayanlar, kendilerini İhvan'ı himayesi altında bulmaktadır.

Mısır darbesinin gerisinde büyük ekonomik nedenler yatmaktadır. Ordu mensupları Mısır ticareti üzerindeki güçlerini kaybetmek istemiyorlar. Çünkü halka yayılan sermaye ile rekabet edebilmeleri mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Mısır darbesi, Mursi'yi tasfiye etmemiştir ve Mısır mahkemeleri Mursi'yi değil Mısır halkını idama mahkûm etmiştir.